

**BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA QO‘SHIMCHA EHTIYOJLARGA EGA
BOLALAR BILAN ISHLASH: INKLYUZIV TA‘LIMNI TA‘MINLASH
STRATEGIYALARI**

Rustamova Mohina Akbarali qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

Annotatsiya; *Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘lim jarayonida qo‘shimcha ehtiyojlarga ega bolalar bilan ishlash muammolari va ularni hal etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Inklyuziv ta‘lim tamoyillari, samarali strategiyalar hamda pedagoglarning ushbu jarayondagi roli ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, mavjud muammolarga asoslangan holda shaxsiy takliflar va innovatsion yondashuvlar ilgari suriladi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta‘lim, qo‘shimcha ehtiyojlar, boshlang‘ich ta‘lim, maxsus pedagogika, ta‘lim strategiyalari.*

Hozirgi zamonaviy ta‘lim tizimi har bir bolaning imkoniyatlarini hisobga olishni va ularga individual yondashishni talab etadi. Xususan, qo‘shimcha ehtiyojlarga ega bolalar bilan ishlash masalasi dolzarb bo‘lib, bu bolalarning jamiyatga moslashuvi va ta‘lim olish huquqini to‘liq amalga oshirish imkonini beradi. Bunday o‘quvchilarga ko‘rish, eshitish, harakatlanish, nutq yoki intellektual rivojlanishida nuqsonlarga ega bolalar, shuningdek, psixologik va emotsional qiyinchiliklarga duch kelgan o‘quvchilar kiradi.[1]

Inklyuziv ta‘lim har bir bola uchun teng imkoniyatlar yaratishni, ularga maxsus yondashuvni qo‘llashni nazarda tutadi. Shu bois, inklyuziv ta‘limni ta‘minlash uchun pedagoglar, o‘quv dasturlari va infrastrukturani moslashtirish muhim hisoblanadi.

Inklyuziv ta‘lim tushunchasi va uning mohiyati. Inklyuziv ta‘lim bu – har qanday o‘quvchining, jumladan, qo‘shimcha ehtiyojlarga ega bolalarning ham, umumiy ta‘lim muassasalarida boshqa o‘quvchilar bilan teng sharoitda bilim olishini ta‘minlaydigan tizimdir [2].

Inklyuziv ta‘limning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- Har bir bola ta‘lim olish huquqiga ega.
- O‘quv jarayoni individual ehtiyojlarga moslashtirilishi kerak.
- O‘qituvchilar maxsus tayyorgarlikdan o‘tishi va inklyuziv metodikalarni bilishi lozim [3].

L.S. Vygotskiy fikricha, bolalar ijtimoiy muhit orqali rivojlanadi, shuning uchun inklyuziv ta'lim sharoitida bolalar tengdoshlari bilan faol muloqot qilishi muhimdir [4].

Boshlang'ich ta'limda qo'shimcha ehtiyojlarga ega bolalar bilan ishlash muammolari. Boshlang'ich sinflarda inklyuziv ta'limni samarali tashkil qilish uchun quyidagi muammolarni hal etish lozim:

1. O'qituvchilarning maxsus tayyorgarligi yetarli emas. Aksariyat pedagoglar maxsus pedagogika sohasida bilimga ega emas va qo'shimcha ehtiyojga ega o'quvchilar bilan ishlash bo'yicha yetarlicha tajribaga ega emas.

2. Didaktik materiallarning yetishmovchiligi. Inklyuziv ta'limga moslashtirilgan darsliklar va qo'shimcha materiallar kam. Masalan, ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun brayl alifbosi asosida darsliklar yetarli emas.

3. Psixologik va ijtimoiy moslashuv muammolari. Qo'shimcha ehtiyojga ega bolalar ko'pincha o'z tengdoshlari tomonidan kamsitilishi yoki e'tibordan chetda qolishi mumkin. Bu ularning psixologik rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [5].

Inklyuziv ta'lim bo'yicha xalqaro tajribalarga nazar tashlaydigan bo'lsak, dunyo bo'ylab inklyuziv ta'lim turli usullar bilan amalga oshirilmoqda. Ayrim mamlakatlar bu borada katta yutuqlarga erishgan. Misol uchun, Finlandiya tajribasi. Finlandiya ta'lim tizimi o'zining moslashuvchanligi va individual yondashuvi bilan mashhur. Bu mamlakatda har bir o'quvchi uchun individual ta'lim dasturi ishlab chiqiladi va pedagoglar har bir bolaning ehtiyojlarini inobatga olgan holda ishlaydi. Finlandiya ta'lim modelining asosiy xususiyatlari:

- O'quvchilar turli darajadagi qiyinchiliklarga moslashtirilgan holda o'qitiladi.

- Maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun individual reja ishlab chiqiladi.

- Pedagoglar doimiy ravishda malaka oshirish kurslarida qatnashadi.

AQSh va Yevropa mamlakatlarida inklyuziv ta'lim. AQSh va Yevropa davlatlarida inklyuziv ta'limni ta'minlash bo'yicha maxsus qonunlar qabul qilingan. Masalan, AQShda “Individuals with Disabilities Education Act” (IDEA) qonuni mavjud bo'lib, unga ko'ra har bir bola ta'lim olish huquqiga ega [7].

Yevropa davlatlarida esa “Salamanka deklaratsiyasi” asosida inklyuziv ta'lim tizimi shakllantirilgan bo'lib, barcha bolalar umumiy ta'lim muassasalarida o'qishi ta'minlangan.

O'zbekiston ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Asosiy qadamlar:

2019-yilda qabul qilingan “Ta'lim to'g'risida”gi qonunda inklyuziv ta'limning ahamiyati belgilangan. Respublikadagi maktablarda inklyuziv ta'lim sinflari tashkil etila boshlandi. Toshkent shahrida maxsus pedagogika markazlari

faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Shunday bo‘lsada, hali ham mavjud muammolar: Pedagog kadrlarning yetishmovchiligi, maxsus darslik va metodik qo‘llanmalar kamligi, ota-onalar orasida inklyuziv ta‘limga nisbatan to‘g‘ri tushunchaning shakllanmaganligi.

Ayrim hollarda inklyuziv ta‘lim bolalarning jamiyatga moslashishida qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Bu muammoni hal qilish uchun ota-onalar va o‘qiluvchilarga inklyuziv ta‘lim bo‘yicha seminar va treninglar o‘tkazish, jamiyatda nogiron bolalar huquqlarini targ‘ib qilish orqali hal qilishimiz mumkin.

Inklyuziv ta‘limni samarali tashkil etish strategiyalari:

1. O‘qituvchilar malakasini oshirish. Fazilat Xudoyqulova ta‘kidlashicha, inklyuziv ta‘limda faoliyat yurituvchi o‘qituvchilar maxsus kurslar va seminarlar orqali doimiy ravishda o‘z malakasini oshirishi lozim.

Individual ta‘lim dasturlarini ishlab chiqish. Har bir bola o‘zining qobiliyatlari va imkoniyatlariga qarab o‘qitilishi kerak. Shu sababli, Jabborova Onaxon Mannopovna individual ta‘lim dasturlarining ahamiyatini alohida ta‘kidlaydi.

Menimcha bu borada har bir inklyuziv o‘quvchi uchun shaxsiy rivojlanish rejasi ishlab chiqish, pedagog, psixolog va ota-onalar hamkorligida bolaga mos ta‘lim strategiyasini tanlash maqsadga muvofiq bo‘ladi va samarali natija beradi.

O‘quv muhitini moslashtirish. O‘quv xonalari imkoniyati cheklangan bolalar uchun qulay bo‘lishi kerak. Masalan, nogironlik aravachasi foydalanuvchilari uchun rampalar, maxsus partalar va vizual yoki audio ko‘rsatmalar o‘rnatilishi zarur.[6]

Innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni qo‘llash. Hozirda zamonaviy texnologiyalar inklyuziv ta‘limni yanada samarali qilish imkonini bermoqda. Masalan: Braille Display – ko‘zi ojiz bolalar uchun maxsus braille yozuvli planshetlar.

Speech-to-Text – eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun matn formatiga o‘giruvchi dasturlar.

Virtual Reality (VR) – o‘quv muhitini yanada interaktiv qilish imkonini beradi.

Minecraft: Education Edition va CoSpaces Edu kabi vositalardan foydalanish orqali maxsus ehtiyojli bolalarga mos interaktiv o‘yinlar yaratish mumkin.

Onlayn ta‘lim platformalarining imkoniyatlari orqali ya‘ni Khan Academy, Coursera, Udemy kabi platformalarda maxsus kurslar tashkil qilish orqali qo‘shimcha ehtiyojga ega bolalar ta‘lim olish imkoniyatini kengaytirsak bo‘ladi.

Inklyuziv ta‘lim har bir bolaga teng imkoniyat yaratish tamoyiliga asoslangan bo‘lib, uni samarali amalga oshirish uchun quyidagi takliflarni beramiz:

1. O‘qituvchilarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini oshirish.

2. Individual yondashuv asosida o‘quv dasturlarini ishlab chiqish.

3. Ta’lim jarayonida texnologik innovatsiyalardan keng foydalanish.

4. Maktab muhitini qo‘shimcha ehtiyojga ega bolalar uchun moslashtirish.

5. Inklyuziv ta’lim bo‘yicha milliy dasturlarni takomillashtirish.

Inklyuziv ta'lim va tarbiya amaliyoti har bir o'quvchining individual xususiyatlarini qabul qilish g'oyasiga asoslanadi va shuning uchun ta'lim nogironligi bo'lgan har bir bolaning alohida ehtiyojlarini qondiradigan tarzda tashkil etilishi kerak. Inklyuziv ta'lim o'quv jarayonini shaxsiylashtirish va individual ta'lim dasturini ishlab chiqishga e'tibor beradi.

Nafaqat inklyuziv ta’lim, balki umuman ta’lim ham asos bo‘ladigan sakkizta tamoyilni ajratib ko‘rsatish zarur:

1) insonning qadr-qimmati uning qobiliyatlari va yutuqlariga bog'liq emas;

2) har bir inson his qilish va fikrlash qobiliyatiga ega;

3) Har bir inson muloqot qilish va tinglash huquqiga ega;

4) xilma-xillik inson hayotining barcha jabhalarini yaxshilaydi;

5) haqiqiy ta'lim faqat haqiqiy munosabatlar sharoitida amalga oshirilishi mumkin;

6) hamma odamlar tengdoshlarining yordami va do'stligiga muhtoj;

7) Barcha o'quvchilar uchun muvaffaqiyatga erishish, ular qila olmaydigan narsadan ko'ra, qila oladigan narsada bo'lish ehtimoli ko'proq;

8) hamma odamlar bir-biriga muhtoj.

Ta'lim inklyuziyasi, birinchi navbatda, nafaqat bolaning o'zini, balki uning oilasini ham ijtimoiy rehabilitatsiya qilish vositasi sifatida qaraladi. Bundan tashqari, inklyuziv ta'limni rivojlantirish har qanday bolaning jismoniy va boshqa imkoniyatlaridan qat'i nazar, teng huquqlilik, foydalanish imkoniyati va tegishli ta'lim yo'nalishini tanlash imkoniyatini ta'minlaydi. Inklyuziv ta'lim rivojlanishining hozirgi bosqichi ko'plab qarama-qarshiliklar va muammolar bilan to'lib-toshgan bo'lib, o'qituvchilardan professional va ochiq muloqot va pozitsiyalarni muvofiqlashtirishni talab qiladi[8].

Inklyuziv ta'limni joriy etish tashkiliy qiyinchiliklarga duch kelmoqda, bu birinchi navbatda "to'siqsiz muhit" yaratishdir [9].

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha qator qadamlar tashlangan bo‘lsa-da, hali ko‘plab muammolar mavjud. Inklyuziv ta’lim – nafaqat ta’lim tizimi, balki butun jamiyat uchun dolzarb masala. Har bir bola sifatli va teng huquqli ta’lim olishga haqli. Shu sababli, davlat organlari, ta’lim muassasalari, ota-onalar va jamiyat a’zolari birgalikda harakat qilishi, jamiyatda inklyuziv ta’lim bo‘yicha

tushunchalarni shakllantirish va targ‘ibot ishlarini kuchaytirish lozim. Yangi texnologiyalar va innovatsion usullar yordamida inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirish va takomillashtirish mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, kelajak avlodning har tomonlama yetuk, mustaqil va o‘z jamiyatida munosib o‘rin egallashiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Kuchkinov, A. (2023). Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasida differensial yondashuv.
- [2] Artikova, N. (2022). Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim asoslari.
- [3] Jabborova, O. (2021). Pedagogik psixologiya va inklyuziv ta’lim muammolari.
- [4] Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society.
- [5] Xudoyqulova, F. (2023). Differensial va individuallashtirilgan ta’lim metodlari.
- [6] Tomlinson, C. A. (2017). How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms.
- [7] U.S. Department of Education. (2021). Individuals with Disabilities Education Act (IDEA).
- [8] Kanakina , V.P., Goretskiy V.G. Rus tili: [Matn] / Kanakina V.P., Goretskiy V.G. / Darslik: 3-sinf: Soat 2 da: 1- qism
- [9] Artyushenko , N.P. Inklyuziv ta'limdan foydalangan holda nogiron bolalarni o'qitishning tashkiliy-pedagogik shartlari [Matn]: referat . dis . Ph.D. ped . Fanlar / Artyushenko N.P. - Tomsk, 2010 yil.